

© Sigitas Mažeika

ALVYDAS JOKUBAITIS – *Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslo ir politikos mokslų instituto profesorius. Knygų „Postmodernizmas ir konservatizmas“ (1997), „Liberalizmo tapatumo problemos“ (2003), „Trys politikos aspektai: praktika, teorija, menas“ (2005), „Politika be vertybių“ (2008) ir „Vertybių tironija ir politika“ (2012) autorius.*

Mokslinis moralės ir politikos pavergimas

ALVYDAS JOKUBAITIS

Mokslininkus domina ne tik gamtos ir visuomenės pažinimas, bet ir jų užkariavimas. Jie mano, kad moralės teiginiai yra tik emocijų išraiškos, neįrodomi ir nepatikinami taip, kaip įrodomi ir patikrinami mokslo teiginiai. Paprasti piliečiai mąsto kitaip – jie pasitiki savo moraliniais įsitikinimais. Mokslininkai bando įtikinti, kad moralė turi nemoralinius – biologinius, socialinius, politinius ar psichologinius – pagrindus. Tai sukuria dvi skirtingas požiūrio į moralę ir politiką perspektyvas. Paprasti piliečiai savo samprotavimus pradeda nuo moralės, o mokslininkai mąsto kitaip – jie moralinius politinio gyvenimo aspektus siūlo aiškinti nemoralinėmis sąvokomis. Nepasitikėjimas paprastų piliečių moraliniais įsitikinimais yra nuolatinis mokslinio mąstymo palydovas.

Vertybių tironija

Vertybės šiandien tapo žodžiu, kuris vartojamas mažai gilinantį jį jo prasmę. Nesvarbu, ką šis žodis reikštų, – dorybes, pelną, meno kūrinius ar masinio naikinimo ginklus, jo pasirodymas sukuria įspūdį apie dalyko vertingumą. Jeigu kas nors mėgsta meną, bet skatina rasinę neapykantą, tai abu šiuos dalykus galima vadinti vertybėmis. Sveiko proto žmonės supranta, kad rasinės neapykantos kurstymas yra blogis, tačiau tai netrukdo gyventi įsitikinus, kad blogas žmogus taip pat turi vertybių. Vertybės tapo panašios į madingų drabužių kolekcijas. Piliečiai greitai priprato prie keistų kalbos

naujadarų – „vertybiniai idealai“, „vertybinės normos“, „vertybinės pozicijos“, „vertybinės orientacijos“, „vertybiniai santykiai“, „vertybinė branda“, „vertybiniai pamatai“, „vertybinės kryžkelės“, „vertybiniai virsmai“, „vertybių sumaištis“, „vertybiniai ginčai“ ir „vertybiniai konfliktai“.

Vertybių sąvoka tapo tokia populiari, kad nenorint detaliau aiškinti jos turinio užtenka pasakyti „tokios yra mano vertybės“. Išgirdęs žodį „vertybės“, pašnekovas turi suprasti, kad kalbama apie kažką svarbaus. Viskam tapus vertybe, sunku įsivaizduoti, ko negalima būtų vadinti šiuo žodžiu. Vienos vertybės tampa kitų vertybių vertinimo pagrindu, ir vertinimų grandinė nusitęsia į begalybę. Jeigu kas nors vertina turto ir valdžios troškimą, tai yra vertybės, o jeigu kas nors neigia šių dalykų vertę, tai taip pat vertybės. Bet kuri tironija pagrįsta neribotu valdžios plėtimu. Vertybių tironija prasideda viską pavertus vertybėmis. Kaip vieną iš vertybių tironijos pavyzdžių galima nurodyti sociologo Ronaldo Ingleharto darbus. Šis autorius savo vertybių tyrimais apima beveik pusę šimto pasaulio visuomenių, arba septyniasdešimt procentų pasaulio gyventojų, kaip jis pats sako. Jo darbuose nuolatos linksniuojamas žodis „vertybės“. Jis viską pavertė vertybėmis, pradėdant Dievu ir baigiant dainininke Madonna. Inglehartas kritikuoja sociologinių tyrimų metodiškumą, tai vadindamas „sociologiniu impresionizmu“. Tačiau jo paties požiūris į vertybes rodo „filosofinį impresionizmą“. Šis autorius nurodo didelio abstraktumo vertybes – „modernios vertybės“, „postmodernios vertybės“, „išlikimo vertybės“, „jaunų žmonių vertybės“, „senų žmonių vertybės“, „racionalios teisinės vertybės“, „sekuliarios vertybės“. Tačiau neatsakoma į pagrindinį klausimą – „kas yra vertybė?“

Vertybe šiandien gali būti bet kas, ką galima įrašyti į teiginio formą „x yra vertybė“. Tarp kandidatų į jas atsiduria visi objektai, įvykiai, procesai, veiksmai, institucijos, funkcijos, vaidmenys, idėjos, principai ir tikslai. Vertybe gali būti tai, kam subjektas taiko žodžius „geras“, „svarbus“, „reikšmingas“, „vertas dėmesio“, „prasmingas“, „naudingas“, „efektyvus“, „nusipelnęs“, „gerbtinas“, „mylėtinas“. Susidaro įspūdis, kad „vertybėmis“ galima pavadinti net tai, ko mes trokštame, bet dar neturime žodžio šiam troškimui apibūdinti. Teiginio forma „x yra vertybė“ atvira daugybei naujų reikšmių ir interpretacijų. Norint gauti teiginį, užtenka vietoj kintamojo įrašyti pa-geidautiną reikšmę.

Dorybės turi konkrečius vardus – išmintis, teisingumas, drąsa, nuosaikumas, ištikimybė, gerumas, užuojauta, atsakomybė, savitvarda ar tikėjimas.

Vertybės yra tik teiginio funkcija. Kai kas nors sako, kad bendruomeniškumas yra politinė vertybė, tai šalia stovintysis būtinai pradės diskutuoti apie bendruomeniškumo vertybes, o kai tarp jų bus nurodyta šeima, tuoj prasidės diskusijos apie šeimos vertybes. Vienu vertybių nuorodų į kitas vertybes grandinė gali tęstis iki begalybės. Dabartinių liberalių visuomenių piliečiai negali be vertybių. Namuose jie išpažįsta vienas, darbe – kitas, o politiniame gyvenime – dar kitas vertybes. Šis terminas pradeda apimti vienas kitą neigiančius ir vienas kitam prieštaraujančius dalykus. Klasikinės moralės filosofijos „gėris“ neleido tokių plačių ir išskydusių interpretacijų. Gėris buvo gėris, o blogis negalėjo būti vadinamas tuo pačiu vardu. Nuo antikos laikų žmonės žinojo, kad išmintis, nuosaikumas ar teisingumas yra dorybės, bet tik vertybių tironijos laikais pradėta pridurti, kad tai vertybės.

Šiuolaikinių moralės filosofų darbuose dažniausiai kalbama apie vertybes. Tai ypač būdinga anglosaksų moralės filosofijai. Dorybių išstūmimas į moralinio mąstymo pakraštį keistai sutampa su „vertybių“ termino įsigalėjimu. Vertybėms šiandien priskiriama tai, kas anksčiau buvo vadinama dorybėmis. Manoma, kad vertybės gali žmogaus gyvenimą padaryti kilnesnę, garbingesnę ir padoresnę. Tačiau jos negali atlikti šios misijos. Vertybių tironijos paliestos visuomenės save suvokia pagal ekonominės veiklos standartus. Jos iš ekonomistų perima mintį, kad rinka yra geriausia vertybių nustatymo priemonė.

Vertybių tironija skatina sociologinius „vertybių tyrimus“, „vertybių apžvalgas“, „nuomonių tyrimus“, „atminties tyrimus“. Šie tyrimai rodo sociologinį tam tikro laikotarpio žmonių nuotaikų ir nuomonių vaizdą. Pinigai tampa vertybe norintiems pradėti verslą, vanduo – ištroškusiems, Dievas – tikintiems, o valdžia – politikams. Nebelieka absoliučių vertybių ir pripažįstami tik laipsnio skirtumai – „dalykas x turi didesnę vertę palyginti su y “. Neišvengiamas tampa utilitarizmo moralės filosofijos teiginys, kad kiekvienas individas vadovaujasi savo vertybių samprata. Niekas nėra vertinga savaime, bet viskas priklauso nuo aplinkybių. Vertybės suprantamos kaip trumpalaikio naudojimo prekės ir greito maisto restorano produktai.

Perėjus prie mąstymo vertybėmis pradeda nykti tradicinėms moralės perskyroms būdingas griežtumas. Prie to daug prisideda mokslininkai. Jie apie moralinius dalykus kalba nemoralinių argumentų kalba ir, Friedricho Nietzsche's žodžiais, gali net patį velnią perkrikštyti. Mokslinius moralės tyrinėjimus sureikšminančios visuomenės tampa vertybių tironijos

įkaitėmis. Piliečiai nesutaria dėl vertybių, bet tuo pačiu metu mano, kad viskas turi kokią nors vertę ir dėl to gali pretenduoti į vertybės statusą. Samprotavimai apie vertybes pašalina gėrio ir blogio santykiams būdingą įtampą. Vertybės yra daug lankstesnis moralinio ir politinio mąstymo elementas, negu gėris ir blogis. Galima nurodyti daug panašių mūsų kultūrai būdingų prasmės švelninimų – „prostitucija“ aiškinama kaip „laisva meilė“, „priešas“ paverčiamas „varžovu“, o „religija“ suvokiama kaip „įsitikinimų sistema“.

Vertybės sulygina ankstesniais laikais nepalyginamus dalykus. Amerikiečių istorikė Gertrude Himmelfarb pasakoja daug pasakančią istoriją. Kai Margaret Thatcher palankiai atsiliepė apie Viktorijos laikų vertybes, jos oponentas leiboristų lyderis Neilas Kinnockas atsakė, kad į Viktorijos laikų vertybių sąrašą reikia įrašyti žiaurumą, skurdą, sunkų darbą, pažeminimą ir neišprusimą*. Kinnockas vertybėms prilygino neigiamus ir smerktinus reiškinius. Tai vienas iš dabartinio mąstymo vertybėmis bruožų. Nutrinamos aiškios ribos tarp nesuderinamų principų, normų ir idėjų. Vertybės tampa kintamuoju, į kurį galima įrašyti bet ką. Jeigu individas siekia ko nors mažai garbingo ir padoraus, jo siekį taip pat galima įrašyti į vertybių sąrašą.

Mokslo tironija

Martino Heideggerio nuomone, modernusis mokslas pasaulį pavertė nuo žmogaus priklausančiu vaizdu, taip iš jo atimdamas savarankišką būtį. Pasaulis tapo žmogaus norų ir troškimų įkaitu. Neįmanoma būti tuo pačiu metu mokslinio pažinimo objektu ir nebūti vertybe. Išsivadavimas iš vertybių šiandien prilygtų sunkiai įsivaizduojamam bandymui pabėgti nuo mokslo. Kai Arvydas Šliogeris sako, kad vertybės yra panašios į „akinius, kuriuos dėvėdamas žmogus tampa aklas“**, prie šio teiginio reikia pridurti, kad jo autorius taip pat yra tik vienas iš vertintojų. Vertybių tironija nežino apribojimų. Jos valdžiai paklūsta bet kuris individas ir visuomenės gyvenimo aspektas. Niekas negali būti išrinktasis, neutraliai stebintis pasaulį, nepalietą akinančios vertybių šviesos.

Nepaisant viešai skelbiamo vertybinio neutralumo, mokslas yra pagrindinė mąstymą vertybėmis kurianti jėga. Vertybių tironija laikosi mokslinio

* Himmelfarb G., *The De-moralization of Society: From Victorian Virtues to Modern Values*, London: IEA Health and Welfare Unit, 1995, p. 13.

** Šliogeris A., *Bulvės metafizika*, Vilnius: Apostrofa, 2010, p. 25.

mąstymo įsiveržimu į su jo principais nesuderinamas žmonių gyvenimo sritis, tarp kurių pirmiausia reikia nurodyti etiką ir politiką. Mokslinis pažinimas sugriovė senuosius tikrumo pagrindus, negalėdamas pasiūlyti naujų. Mokslininkai primeta tam tikrą požiūrį į vertybes. Vienu pirmųjų mokslinio mąstymo bandymų užkariauti moralę yra Spinozos *Etika*. Jis dorybes aiškino remdamasis metodais, taikomais kūnų, linijų ir plokštumų analizei. Tai buvo vertybinio mąstymo revoliucija, moralinių reiškinių analizę prilyginusi geometrijos figūrų tyrinėjimui. Vėliau atsirado autoriai, moralei taikę fizikos, biologijos, medicinos ir psichologijos metodus.

Modernusis Vakarų liberalizmas stengiasi atrodyti moksliskas. Nuo pat pirmųjų savo dienų liberalizmas pataikauja mokslinei tikrovės sampratai. Antanas Maceina jį yra apibūdinęs kaip „pozityvistinį liberalizmą“. Jo nuomone, „liberalizmas yra ne kas kita kaip pozityvizmo principų pritaikymas visuomeniniame žmogaus gyvenime“*. Galima nurodyti daug liberalizmo ir pozityvizmo filosofijos panašumų. Tarp jų pirmiausia į akis krenta reliatyvizmas, vertybinis neutralumas, faktų pažinimo akcentavimas, pasitikėjimas procedūromis, išorinio stebėtojo pozicija ir atsargus požiūris į religiją. Liberalizmas priklauso nuo mokslinio pasaulio vaizdo. Liberalai turi didelių problemų, aiškindami laisvę. Jie tuo pačiu metu bando ginti mokslinį determinizmą ir moralinę nepriklausomybę.

Vertybių tironija įtvirtina mokslui būdingą išorinio stebėtojo poziciją. Tomo Sodeikos žodžiais, mokslininkas yra *voyeur*, kuriam didžiausias malonumas – matyti viską, bet pačiam likti nematomam**. Perkeltas į vertybinį mąstymą, šis požiūris reiškia, kad moralė ir politika suvokiamos išorinio stebėtojo, o ne įsipareigojusio veikėjo akimis. Piliečiai jaučiasi kaip teatro spektaklio žiūrovai, besimėgaujantys jo akims atsiveriančiu reginiu. Mąstymo vertybėmis išoriškumas yra vienas iš labiausiai politinį dalyvavimą ir aktyvumą naikinančių veiksnių. Tapę pasyviais politinio spektaklio žiūrovais, piliečiai praranda sugebėjimą veikti vardan bendrojo gėrio ir visuomenės interesų.

Vokiečių teisės filosofas Carlas Schmittas išgarsino *vertybių tironijos* terminą, tačiau neužbaigė pradėto darbo. Liko neatskleistos vertybių tironijos

* Maceina A., *Raštai*, T. 12, Vilnius: Margi raštai, 2007, p. 210.

** Sodeika. T., *Apie metafiziką: septynios situacijos su intarpais bei komentarais*, *Naujasis židinys*, Nr. 9, 1996, p. 543–544.

priežastys. Galima nurodyti kelis pagrindinius šį reiškinį lemiančius veiksnius. Pirma, vertybių tironija yra susieta su liberalios demokratijos įsigalėjimu. Dauguma demokratinų visuomenių piliečių yra tironijos priešai, tačiau tai neapsaugo nuo vertybių tironijos. Mąstymas vertybėmis lyg virusas užkrečia piliečių kalbą. Antra, pagrindinė vertybių tironijos priežastis yra mokslinio mąstymo įsigalėjimas, jo skverbimasis į visuomenės gyvenimo sritis, kurios pačia savo prigimtimi priešinasi mokslui. Britų filosofas Michaelis Oakeshottas sukūrė patyrimo modusų teoriją, pagal kurią egzistuoja trys skirtingi žmogiškojo patyrimo modusai – praktika, teorija ir menas. Kiekvienas jų pasižymi savita struktūra, normomis ir reikalavimais. Joks žmogiškojo patyrimo modusas negali viešpatauti – „monopolija ne tik neleistų, kad būtų išgirstas kitas balsas, bet ir priverstų patikėti, kad jis neturi būti išgirstas“*. Remiantis Oakeshotto teorija, galima sakyti, kad vertybių tironija įsigali, kai mokslas nepaiso kitų patyrimo modusų savitumo ir siekia valdyti vienvaldžiai.

Paulo Feyerabendo nuomone, šiuolaikines Vakarų visuomenes reikia „išlaisvinti iš ideologiškai sustabarėjusio mokslo gniaužtų taip, kaip mūsų protėviai mus išlaisvino iš vienintelės teisingos religijos gniaužtų“**. Daugybė požymių rodo, kad tai neįgyvendinamas uždavinys. Savo politinius tikslus mokslas pasiekia be valstybės pagalbos, keisdamas piliečių kultūrinę savivoką. Mokslo nevertinantys žmonės sunkiai ištvėrė Vakarų politikos koridorius. Tai stebinantis reiškinys. Demokratinė Vakarų politika nereikalauja mąstyti moksliskai. Mokslinė politikos samprata nėra savaime pranašesnė už metafizinę, teologinę ar estetinę politikos sampratą. Mokslu grindžiamos politikos pranašumo įrodinėjimai remiasi ne mokslo argumentų pranašumu, bet išoriniais veiksniais – technika, ekonomika, karine galia, kultūriniais įpročiais ir vartotojų visuomenės patogumais. Kadangi nepolitiniai prasmės šaltiniai gali keisti politikos supratimą, būtina matyti pagrindinius tai darančius veikėjus. Viduramžių politinis gyvenimas buvo neįsivaizduojamas be religijos, o laikotarpis po Prancūzijos revoliucijos neįsivaizduojamas be kovos su ja. Nesileidžiant į istorines detales, būtina

* Oakeshott M., *Rationalism in Politics and Other Essays*, Indianapolis: Liberty Pres, 1991, p. 494.

** Feyerabend P. K., *Against Method: Outline of an Anarchistic Theory of Knowledge*, London: New Left Books, 1975, p. 307.

pasakyti, kad mokslo paliesta visuomenė vadovaujasi kita politikos samprata negu to nepažįstančios visuomenės. Skiriasi ne tik konkrečių politinių vertybių samprata, bet ir pats mąstymo būdas. Mokslinis ir religinis požiūris į pasaulį šiandien yra du pagrindiniai kovotojai dėl moralės ir politikos. Mokslas nėra vienintelis politinių prasmų šaltinis, tačiau su juo šiandien negali lygintis joks kitas kultūros veiksnys. Atidžiau įsižiūrėjus, matyti, kad mąstymas vertybėmis yra priklausomas nuo mokslinio požiūrio į pasaulį.

Mokslininkai yra pagrindiniai vertybių tironijos kūrėjai, Jie nenori girdėti apie kokius nors savo veiklos apribojimus. Bet kokį savo veiklos suvaržymą jie reikalauja įrodyti moksliskai, o tai neįgyvendinamas uždavinys. Užsidaro ydingas mąstymo vertybėmis ratas. Mokslininkai reikalauja moksliskai įrodyti savo veiklos apribojimo būtinybę. Paskiri tyrinėtojai gali apriboti savo žygius į moralės ir politikos sritį, tačiau visai mokslininkų bendruomenei tai neįveikiamas uždavinys. Dabartinis mąstymas vertybėmis nepripažįsta ribų, ir būtent tai jį daro tironu. Ankstesnių laikų vieno asmens tironiją pakeičia dominuojančio mąstymo būdo tironija. Nietzsche tai vadino „faktų tikrovės tironija“. Jos pagrindinis bruožas – į viską „žiūrėti objektyviai, niekuo nesipiktinti, nieko nemylėti, viską suvokti“*.

Mokslas ir gyvenimo prasmė

Mokslininkų požiūriui būdingas dvilypumas ir veidmainiavimas. Mokslininkai negali įrodyti, ką žmonės privalo daryti kaip moralės subjektai, bet tai netrukdo jiems keisti dorovės supratimą. Mokslininkų nuomone, nėra teisingų ir klaidingų etikos teiginių, ir būtent šis įsitikinimas tampa viena iš pagrindinių priežasčių, verčiančių vertybes išskelti už mokslinio pasaulio vaizdo ribų. Bertrando Russello žodžiais, „tikras mokslas negali spręsti vertybių klausimų“**. Tačiau šis metodologinis reikalavimas nereiškia, kad mokslininkai iš tikrųjų atsisako pretenzijų diegti moralės supratimą. Jie nori ne tik tyrinėti, bet ir keisti kasdienio pasaulio žmonių pažiūras. Jie viešai sako nenorį dalyvauti ginčiuose dėl vertybių, bet tuo pačiu metu keičia žmonių moralinius įsitikinimus. Tai tipiškas mokslininkų nenuoseklumas. Viešai skelbiamas vertybinis neutralumas, bet tuo pačiu metu norima būti pagrindine vertybes formuojančia jėga. Vertybinio neutralumo reikalavimas

* Nietzsche F., *Apie istorijos žalą ir naudingumą*, p. 90.

** Russell B., *Science and Ethics, Ethical Theory*, Oxford University Press, 1998, p. 27.

šiam kontekste yra vien tik mokslo pasaulėžiūrinių pretenzijų priedanga. Mokslininkai supranta, kad negali pagrįsti moralinio privalėjimo, bet tuo pačiu metu jie turi didelių pretenzijų keisti žmonių įsitikinimus. Jie ir moderniosios Vakarų moralės filosofijos kūrėjai prieina tą pačią išvadą, kad faktų pasaulis iš esmės skiriasi nuo vertybių pasaulio. Mokslininkai mano, kad susilaikymas nuo vertybių yra būtinas mokslinio tyrinėjimo elementas, tačiau kartu jie plečia savo įtaką į moralės ir politikos reikalų sritį. Dėl mokslo įtakos susiformavęs vertybinis mąstymas reikalauja nuolatinio veidmainiavimo. Skelbdami vertybinį neutralumą, mokslininkai trokšta keisti žmonių įsitikinimus. Jie nori būti vertybiškai neutralūs ir šališki tuo pačiu metu. Tai neįgyvendinamas uždavinys. Vertybinio neutralumo siekis neišvengiamai yra kokio nors kito siekio nuvertinimas. Vertindami vienus dalykus, mokslininkai užkerta kelią palankiems kitų dalykų vertinimams. Tai gerai žino religingi žmonės. Mokslo kuriamoje pasaulio sampratoje nėra vietos teiginiui „Dievas egzistuoja“. Mokslininkai nebūtinai yra ateistai, bet jų pasaulio sampratą tikintieji suvokia kaip ateizmo formą.

Ludwigo Wittgensteino nuomone, etika nepasiduoda paverčiama mokslu. Bet kuri pastanga tai padaryti virsta noru primesti mokslinio mąstymo logiką sričiai, kuri tam priešinasi. Wittgensteino žodžiais, „kai mes sakome „šio žmogaus gyvenimas vertingas“, šį dalyką suprantame kitaip, negu kalbėdami apie juvelyrinių dirbinių vertę“*. Skirtingai negu mokslininkai, moralės subjektai gali kalbėti apie absoliučius įsitikinimus. Wittgensteino nuomone, atsakius į visus „galimus mokslo klausimus, mūsų gyvenimo problemos net nebūtų paliestos“**. Apie gyvenimo prasmę žmonės samprotuoja kitaip negu mokslininkai, nagrinėjantys kvantinės mechanikos, ekonomikos ar demografijos problemas. Moralės subjektai gali išpažinti absoliučias vertybes, ir šis jų veiksmas daug artimesnis religijai, o ne mokslui.

Pozityvistai siūlo vertybes palikti už mokslinio pažinimo ribų, taip sustiprindami mintį apie vertybinio mąstymo išskirtinumą. Alfredo Ayerio žodžiais, „vertybių klausimais nediskutuojama“***. Vertybės netelpa į mokslinio mąstymo rėmus. Tačiau nepaisant to, mokslininkai neatsisako pretenzijų

* Wittgenstein L., *A Lecture on Ethics*, *The Philosophical Review*, 1, 1965, p. 9.

** Vitgenšteinas L., *Rinktiniai raštai*, vert. R. Pavilionis, Vilnius: Mintis, 1995, p. 112.

*** Ajeris A., *Etikos ir teologijos kritika*, *Gėrio kontūrai: iš xx amžiaus etikos*, vert. L. Skeivienė, Vilnius: Mintis, 1989, p. 105.

savo mąstymo būdą primesti kitoms gyvenimo sritims. Tai, ko neleidžia oficialūs pozityvizmo principai, mokslininkai įgyvendina tylomis keisdami kasdienio pasaulio žmonių supratimą. Jie viešai neprieštarauja minčiai, kad mokslas turi būti neutralus, bet naudodamiesi savo tyrinėjimų rezultatais ir jų techniniu taikymu primeta gamtos ir visuomenės supratimą.

Mokslininkai patys nesiūlo vertybių reliatyvizmą, subjektyvizmą ir eksternalizmą perkelti į moralės filosofiją ir tikrai nėra kalti, kad atsirado šio dalyko būtinumą įrodinijančių mąstytojų. Jie taip pat neteigia, kad visos vertybės yra vienodos vertės. Jie tik pripažįsta, kad jos neįrodomos mokslinio tyrinėjimo metodais. Tačiau be mokslinio požiūrio į pasaulį nebūtų dabartinio mąstymo vertybėmis. Kasdienio pasaulio žmonės sureagavo į mokslinio mąstymo įtakos didėjimą. Jie patikėjo, kad nėra griežtos gėrio ir blogio priešpriešos, apie kurią kalbėjo ankstesnių laikų metafizikai. Kuo labiau mokslininkai įtvirtina savo autoritetą, tuo stipriau piliečių moralinė savivoka tampa priklausoma nuo jų tyrinėjimus valdančių principų. Mokslininkų profesinė etika tapo inžinieriaus, mokytojo ir studento etikos dalimi.

Mokslininkų požiūriui į vertybes būdingas agresyvumas. Jie pripažįsta vertybių pasaulio savitumą, bet tuo pačiu metu mano, kad faktus pažiūstantis mokslinis mąstymas yra pranašesnis už bet kurį kitą mąstymą. Amerikiečių filosofės Christine Korsgaard nuomone, „mokslinė pasaulėžiūra yra priešiška etikai, o senovės Graikijos teologinė metafizika ir viduramžių Europos religinės sistemos šiam dalykui atrodo daug draugiškesnės“*. Modernus mokslas pašalina teleologinį pasaulio supratimą, ir tai daro įtaką etikai, kuri neįsivaizduojama be ginčų apie žmogaus tikslus. Modernioji moralės filosofija kuriama žiūrint į mokslinio mąstymo permainas. Daugybė normatyvinio mąstymo sričių – politika, teisė, ekonomika ir kultūra – pajuto mokslinės pasaulio sampratos įtaką.

Mokslas vertybinį mąstymą šiandien pasiekia netiesiogiai, per daugybę tarpininkų – teisę, ekonomiką, techniką, kultūrą ir net moralę. Korsgaard atkreipia dėmesį į du svarbius mokslo poveikio moralei aspektus. Pirmia, modernioji moralinio realizmo doktrina yra akivaizdus „mokslinio požiūrio delegatas“**. Antra, egzistuoja glaudus ryšys tarp mokslinio požiūrio

* Korsgaard C., *The Sources of Normativity, The Tanner Lectures on Human Values*, ed. Onora O'Neill. Cambridge: Cambridge University Press, 1996, p. 23.

** Ibid., p. 30.

ir utilitarizmo: „konsekvencionalizmas yra tam tikra technologinė vizija, kuri siūloma kaip moralės pakaitalas. Tai socialinės inžinerijos projektas“*. Mokslinio mąstymo įsiveržimas į moralės sritį skatina ekonominius naudos skaičiavimus. Nors tarp jų ir utilitarizmo moralės filosofijos nėra tiesioginio ryšio, be naudos skaičiavimo sunkiai įsivaizduojami dabartiniai mokslininkų žygiai į vertybių pasaulį.

Moralinis mąstymas negali paklusti mokslinio mąstymo logikai. Tačiau daugybė požymių rodo, kad šioje srityje mokslininkai pasiekė tikrai didelių laimėjimų. Nepaisant pozityvistų raginimų etiką palikti už mokslinio mąstymo ribų, modernusis mokslas nepraleido progos įsitvirtinti moralės filosofijos srityje. Modernioji etika įgavo daugybę mokslinio mąstymo atributų – tapo natūralistinė, gina utilitarizmą ir neutralumą, perėjo prie išorinio stebėtojo pozicijos ir pasisako už objektyvų požiūrį. Dabartinė etika atitinka pagrindines moderniosios filosofijos kūrėjų Machiavellio, Hobbeso ir Spinozos intencijas. Hobbesas sakė, kad laimė yra nuolatinis individų norų judėjimas nuo vieno objekto prie kito. Dabartiniai autoriai tai apibūdina kaip piliėčių norų judėjimą nuo vienu vertybių prie kitų.

Mokslo pastangas užkariauti moralinį mąstymą verta kritikuoti dėl kelių pagrindinių priežasčių. Pirma, moralinis mąstymas nepaklūsta mokslinio mąstymo logikai, kartu versdamas kitaip žiūrėti į politiką. Antra, užkariaudamas politiką, mokslas tuščiomis deklaracijomis paverčia samprotavimus apie liberalios politikos neutralumą. Su mokslo pagalba liberalai įtvirtina savo politikos sampratą. Po jų skelbiamu neutralumu slepiasi pasaulėžiūrinis šališkumas. Trečia, prie politinių vertybių formavimo neprileidžiami kiti prasmės šaltiniai, tarp kurių pirmiausia galima nurodyti praktinį patyrimą, religiją ir meną. Tarp lygių žmogiškojo patyrimo modusų atsiranda lygesnis. Ketvirta, akivaizdžiai skiriasi politikų kalbos apie laisvę ir mokslininkų susižavėjimas determinizmo idėja. Tampa neaišku, kaip įmanoma suderinti pagarbą dviem vienas kitą neigiantiems principams.

Mokslas nėra koks nors išskirtinis blogio įsikūnijimas. Moksliniai atradimai ir jų techninis pritaikymas pakeitė šiuolaikinių visuomenių gyvenimą. Problemų kyla tik mokslui pradėjus skverbtis į jo mąstymui svetimas

* Korsgaard C., *Internalism and the Sources of Normativity, Constructions of Practical Reason: Interviews on Moral and Political Philosophy*, ed. H. Pauer-Studer, Stanford: Stanford University Press, 2003, p. 57.

praktinės filosofijos sritis. Immanuelio Kanto stiliumi galima sakyti, kad mokslinis pažinimas negali atsakyti į klausimus, susietus su žmogaus gyvenimo prasme. Laikantis mokslinio požiūrio, neįmanoma atsakyti į klausimus apie sielos, Dievo, laisvės ir gėrio egzistavimą. Kanto nuomone, tai metafiziniai klausimai. Mokslininkai negali kalbėti apie absoliučius dorovės principus. Jie mano, kad bet kuris objektas kinta istoriškai, ir nėra pagrindo kalbėti apie amžinas ir nekintamas normas. Bet kuris visuomenės gyvenimo reiškinys suvokiamas kaip istorinių aplinkybių kūrinys.

Iš mokslo vertybinio neutralumo neįmanoma išvesti moralinių hierarchijų. Johno Gray'aus žodžiais, „mokslas pakeitė religiją kaip pagrindinį autoriteto šaltinį, tačiau to kaina yra žmogaus gyvenimo pavertimas atsitiktiniu ir nereikšmingu. Jeigu mūsų gyvenimas gali turėti kokią nors prasmę, tai turi būti nuversta mokslo valdžia ir atstatytas tikėjimas“*. Mokslas ne tik nesukuria tvirtesnių moralinių hierarchijų, bet savo neutralumu skatina jų išstūmimą į visuomenės gyvenimo pakraštį. Mokslininkai negali įrodyti savo pareigų, bet tuo pačiu metu bando keisti daugybės žmonių pareigų supratimą. Gamtamokslinio mąstymo perkėlimas į moralės sritį griauna jos autonomiją. Mokslininkams vyras ir moteris, nusikaltėlis ir auka, vienuolis ir verslininkas, Cezaris ir Brutus yra tik laipsnio skirtumai. Tai gerai apibūdino Harvey C. Mansfieldas: „faktas, kad mokslas negali kalbėti apie vyriškumą vartodamas šį terminą, daug pasako tiek apie mokslą, tiek apie vyriškumą: mokslas nori būti tikslus, o vyriškumas didžiulis. Kadangi mokslas trokšta neperdėti, jis turi problemų, bandydamas suprasti troškimą perdėti“**. *Vyriškumo* terminą pakeitus koku nors neutraliu moksliniu terminu, sunaikinama kasdienė termino prasmė. Kuo, tarkime, galima pakeisti kilnumą, taikingumą, savitvardą, paprastumą, išdidumą, neturto dvasią ar meilę? Pakeitus šiuos terminus, pasikeičia žmogaus ir visuomenės supratimas. Vertybių negalintis pagrįsti mokslas netikėtai tampa vertybinio mąstymo pagrindu. Tai reikšminga Vakarų visuomenių gyvenimo permaina, kurią būtina apmąstyti.

Pranešimas skaitytas 2012 m. liepos 17 d.

* Gray J., *Straw Dogs. Thoughts on Humans and Other Animals*, London:

Granta Books, 2002, p. 18.

** Mansfield H., *Manliness*, New Haven and London: Yale University Press, 2006, p. 32.